

خریطة سوريا

עין לתדמור צופיה

"תכנית תדמור" להתיישבות בשטחי המנדט הצרפתי

אליהו רוזנטל

מאבקי המעצמות במזרח התיכון

לפני כמאה שנה נחתמו שני מסמכים שהשפיעו השפעה עצומה על עיצוב המזרח התיכון, עד לימינו אלה: הסכם סייקס-פיקו, שנחתם במאי 1916, התווה את חלוקת אזורי השפעה במזרח התיכון בין בריטניה וצרפת; הצהרת בלפור, מנובמבר 1917, הניחה את היסודות לבית לאומי ליהודים בארץ ישראל. לפי הסכם סייקס-פיקו, שנחתם בחשאי, הוקצו לצרפת דרום-מזרח טורקיה, צפון עיראק, סוריה ולבנון, הגליל (מצפון לקו עכו-טבריה) ורמת הגולן. בסיום מלחמת העולם הראשונה החלו מאבקים בין מעצמות חריפים על אזורי השפעה, על התוויית הגבולות

ביום קיץ בהיר בשנת 1969 שוטט אברהם בן יעקב, הנספח לענייני תרבות בצרפת, על גדות נהר הסיין בפריז. אצל אחד ממוכרי הספרים מצא ניירות ועליהם נזכרים חיים ויצמן, חיים סוקולוב והקולונל קיש, בצד המדינאים הצרפתים אנרי דה ז'ובנל (Jouvenel), אריסטיד בריאן ולאון בלוס. התברר כי המסמכים נגעו למשא ומתן שנוהל בין חברים בוועד הפועל הציוני לבין הנציב העליון של צרפת בסוריה ובלבנון, הברון דה ז'ובנל. במקד הדיון עמדה התיישבות של יהודים מארץ ישראל מצפון לנהר הליטני שבלבנון ובמזרח סוריה, כדי להפריח אזורים אלה משיממונם.

תדמור באור אחר: אדמת יהודים? (צילום: ג' גורדון, 2008)

שטחי המנדט ב"אסיה המערבית", 1920 (edmaps.com)

עם ראש ממשלת צרפת מילרן ועם עוזרו קמֶרֶר. הוא דיווח כי אפשר היה להבין שאם צרפת תצליח להתוות את הגבול הצפוני על פי רצונה, היא עשויה להציע להסתדרות הציונית להקים יישובים יהודיים מצפון, על טריטוריה צרפתית. במקביל, נעשה מאמץ לפתח קשרים עם חוגים פוליטיים בצרפת ועם פקידי המנדט הצרפתי בסוריה ובלבנון.

בקרב הציונים והבריטים רווחה ההנחה כי צרפת התכוונה לחבל בתשתית הכלכלית של ארץ ישראל שבשליטת הבריטים. קמֶרֶר אמר לסוקולוב כי "צרפת מבניה את שאיפתם של הציונים להרחבת הגבול בצפון כדי להבטיח את משאבי המים עבור ארץ ישראל. אלא שהציונים אינם רגישים לאינטרסים הצרפתיים באזור". עוד הזהיר כי "אילו הציונים היו מבקשים משאבים אלה לקידום האינטרסים הכלכליים שלהם, אפשר היה למצוא הסדר מתאים, אלא שאתם הציונים מבקשים ויתורים אלה לטובת המנדט הבריטי. מפעלכם הציוני עלול להיכשל אך נוכחותם של הבריטים תישאר לתמיד".

בשנת 1925 ויצמן כתב לקולונל קיש (נציגו בירושלים) כי שוחח בפריז עם אנרי דה ז'ובֶל, שהיה עתיד להתמנות למושל בסוריה ובלבנון. לדבריו, "בדומה לצרפתים רבים מסוגו, ז'ובל אינו ידיד של העניין הציוני". עם זאת, לאחר שוויצמן תיאר את הישגי המפעל הציוני בארץ ישראל, בן שיחו הביע את רצונו לגייס את עזרתם של הציונים לפיתוחן של סוריה ובלבנון. בראשית 1926 הגיע דה ז'ובל לביירות, בתפקידו כ"הנציב העליון של הרפובליקה הצרפתית ליד מדינות סוריה, לבנון הגדולה, מדינת העלווים וג'בל דרוז". כעבור שבועות ספורים הגיע לביקור פרטי בארץ ישראל; קיש היה מארחו. בחלוף כמה ימים נפגש בביירות עם ויצמן וקיש, אשר סיכם את הביקור במסמך המוגדר "סודי ביותר":

ז'ובל הודה בפנינו כי מקודם התנגד לציונות אבל עכשיו שוכנע ללא הסתייגות במעלותיה והיה רוצה לראות מעט מפעולותינו מכוננות אל אזור המנדט הצרפתי. ברור שהערבים יצקו, אך אין לשים לב לכך. ברור גם שזה יגרום לסיבוכים פנימיים נוספים לאלה שכבר קיימים בסוריה אך לדעתו זה שווה את המחיר. מובן שלא יתיר לנו להתיישב לאורך הגבול עם ארץ ישראל, אך לעומת זאת אינו רואה סיבה שלא להתחיל לעבוד בצפון ואח"כ להרחיב את העבודות

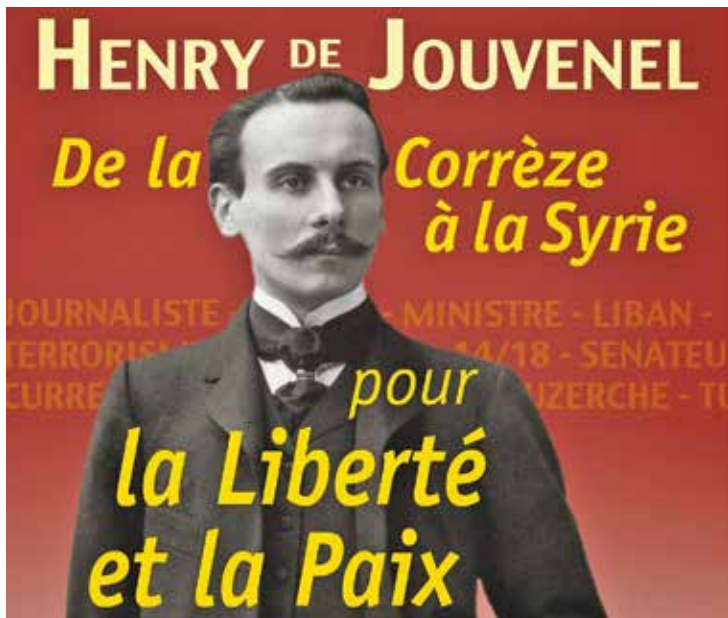
והמשאבים הכלולים בהם. לקראת הענקת המנדט על ארץ ישראל לבריטניה גיבשו מומחים ופעילים ציוניים באנגליה הצעות שונות שדנו בגבולות השטח הנדרש להגשמת התכניות הציוניות ובאבטחת משאבי הטבעיים (קרקע, מים) של הארץ. ההסתדרות הציונית הציגה ארבע חוות דעת מחברות בריטיות לייעוץ ולתכנון הנדסי. אלה המליצו כי הירדן והליטני יוכלו בגבולות ארץ ישראל הבריטית ויספקו את צרכיה במי השקיה ובאנרגיה הידרואלקטרית.

בהצעה שהעלתה המשלחת הבריטית לוועידת השלום, נועדו נהרות הליטני, הירדן והירמוך להיכלל בשטח הבריטי. הובהר כי העיקרון המנחה את התוויית הגבול הצפוני הוא הבטחת השליטה במקורות המים הדרושים לסיפוק צורכי התושבים בארץ ישראל. ב־1 בדצמבר 1918 הסכימו ראשי ממשלות בריטניה וצרפת בתקיעת כף שארץ ישראל תישאר בגבולות התנ"כיים "מדן ועד באר שבע". הוסכם גם כי הליטני והירדן יוכלו בגבולות אלה. אולם נציגי הממשל הצרפתי סירבו לראות את הסכם "מדן ועד באר שבע" כמחייב, ונצמדו למתווה סייקס-פיקו. בין ראשי התנועה הציונית וממשלת בריטניה הייתה זהות אינטרסים בשאלת הגבול הצפוני ומקורות המים של ארץ ישראל, אולם בריטניה נאלצה להסכים ללחצי הצרפתים. גבולה הצפוני של ארץ ישראל נקבע סופית ב־10 במרס 1923, והליטני נותר מחוץ לו.

הסכם סייקס-פיקו, שלפיו צרפת תשלוט בסוריה ובלבנון, היה מנוגד להבנות בין הבריטים לבין משפחת השריף חוסיין. זו הובילה את המרד הערבי נגד העות'מאנים בתמורה להכרה בריטית בזכות הלאומית של העם הערבי. כוחות ערביים בפיקודו של פייסל נכנסו יחד עם הצבא הבריטי לדמשק, ופייסל הוכתר בעיר ל"מלך הממלכה הערבית בסוריה". הכוחות הצרפתיים הביסו אותו (ביולי 1920) ו"הממלכה הערבית" חדלה להתקיים. בקיץ 1925 פרץ המרד הדרוזי נגד השלטון הצרפתי, ודוכא באכזריות. בצרפת היו שקראו להחזרת המנדט הצרפתי לחבר הלאומים ולנסיגת הכוחות הצרפתיים משם.

"העניין הציוני" והממשל הצרפתי

מאז מלחמת העולם הראשונה התנהלו שיחות בין ההסתדרות הציונית לבין ראשי השלטון בצרפת. בשנת 1920 נפגש סוקולוב

אנרי דה ז'ובנל, נציב צרפת בסוריה ולבנון (כרוז, 2015)

הפתרון הסורי - האמיר פייסל וחיים ויצמן, 1918

בול המנדט הצרפתי, 1923

דרומה. הוא אינו מצפה שנתיישב לאורך הגבול עם טורקיה אך הציע שלושה אזורים אחרים, חאלב, מָרסין ותדמור (פלמירה). אומנם תדמור היא עתה חרבה אך בעבר היתה מקום פורח וע"י פיתוח השקיה מנחל הפרת אפשר להפריח את האיזור. ז'ובנל אמנם הדגיש כי הוא מדבר בשם עצמו אך הבטיח לקדם את הנושא עם הממשלה בפאריס וביקש שניציג את העניין לפני לורד פלומָר [הנציב העליון הבריטי בארץ ישראל]. הוא מסר לנו כי באיזור תדמור יש אדמות מדינה שניתן להקדישן לפרויקט כזה ומלבד זאת יש שם אדמות פרטיות שניתן לרכושן.

קנאת נציבים ו"הון אמיץ"

דה ז'ובנל כתב בעקבות הפגישה לראש ממשלת צרפת ושר החוץ, אָריסטִיד בְּרִיאָן:

בימים אלה אירחתי את מר ויצמן שהוא ה'ציונות בהתגלמותה'. הוא בא לברר אצלי מה תהיה דעתי לכניסתם של הציונים לסוריה. עניתי לו כי שאלה זו היא מעבר לסמכויותי ובתחום אחריותה של הממשלה אולם לא יכולתי להסתיר בפניו את רגשותיי האישיים. כאשר הגעתי למזרח התיכון הייתי אנטי-ציוני. בהמשך הפכתי לציוני או ליתר דיוק, התחלתי לקנא בנציב העליון הבריטי בארץ ישראל. אמנם מפעליהם בארץ ישראל גרמו להטרדות מצד הערבים אך לעומת זאת הביאו לארץ ברכה עצומה שעולה לאין שיעור על ההטרדות הזמניות. כדי שארץ זו תיהפך למאד עשירה, חסרים לה שלושה מרכיבים: הון, ידיים עובדות ושיטות עבודה. הציונות מספקת את שלושת המרכיבים הללו. בעוד שאנו מחויבים לעזור לנוצרים במפעליהם, הציונים עוזרים לעצמם כשהם מבודדים לחלוטין. ההון שצומח לרשותם הוא הון אמיץ המסוגל להסתכן. יש להבדיל בינו

It could be assumed that the French Government would make an offer of territory in Syria close to the northern frontier of Palestine, lying between the Taurus and Palmyra. The total area was larger than Palestine, and only 2,000 Arabs were there: it was fertile, and had water. A serious objection to the offer was that it would relieve Great Britain of responsibilities to Palestine and drive England into the hands of the Arabs. The French did not wish the undertaking to be competitive with Palestine, but in harmony with it. The French Government would take the initiative in discussing the matter with the British Government, and they would then bring it before the League in order to give it an international aspect.

Dr. Weizmann explained to the people in Paris that the Zionist Organization would not deal with it themselves, but would leave it to another Jewish body in, perhaps of the I.C.A., said that his organization would be greatly interested. Baron Edmond was not in favour of the project on the ground that it would divert attention from Palestine and annoy the British Government. Dr. Weizmann had informed Sir Herbert Samuel of the French offer, and Sir Herbert thought that the British Government would not raise any objection.

DELEGATION TO CONFERENCE.

The discussion on the composition of the delegation of the Jewish Agency to the conference with the Government was then resumed.

MR. SACHS said that he was not in favour of the Jewish Agency having control over immigration, nor of the draft proposal (in the memorandum of the Political Department) on constitutional reform, which would be necessary in view of his expert legal knowledge, which would be necessary in discussing the interpretation of the Mandate.

MR. KAPLANSKY and PROF. BRODITSKY said that it was of importance that Mr. Sachs should attend in view of his expert legal knowledge, which would be necessary in discussing the interpretation of the Mandate.

THE CHAIRMAN said it was understood that those who formed the delegation would uphold the programme previously adopted by the Executive of the Agency.

IT WAS RESOLVED

To approve of the inclusion of Mr. Sachs in the Agency delegation on the understanding that all members would accept the programme approved by the Executive.

The meeting terminated at 1.15 a.m.

REPUBLICQUE FRANÇAISE
 SYRIE, le 27 avril 1916

LE HAUT-COMMISSAIRE

HENRI DE JOUVENEL

HAUT-COMMISSAIRE DE LA REPUBLIQUE FRANÇAISE
 AUPRES DES BEATS DE SYRIE, DU MESS-LIBAN,
 DES ALACHITES ET DU DJAZIR NABAT

A
 SON EXCELLENCE
 MONSEIGNEUR ANASTASE BELAD
 VICAIRE GÉNÉRAL DU CONSEIL
 MÉSOPOTAMIEN DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

RECEVU.

J'ai reçu ces jours-ci la visite de Monsieur WEIZMANN, c'est-à-dire du sionisme en personne. Monsieur WEIZMANN est venu me demander ce que je penserais de l'introduction des sionistes en Syrie. Je lui ai répondu que cette question ne dépassait et regardait le Gouvernement, mais je n'ai pas pu lui cacher mon sentiment personnel.

Anti-sioniste quand je suis arrivé en Orient, je suis devenu sioniste, ou plutôt jaloux du Haut-Commissaire britannique en Palestine, et de ce que lui apportent les sionistes : des amis, certes, avec le monde arabe, mais des amis provinciaux, largement

"רוח עסקית יהודית" בסוריה - דיווחי דה ז'ובנל (אפריל 1926, מימין) וויצמן (נובמבר 1930)

בחורן, קרוב יותר לארץ ישראל מהפרת. אולם ז'ובנל הסתייג מתכנית המפעל בחורן, והצהיר כי ממשלת צרפת (והוא עצמו) תומכים ללא סייג בתכנית תדמור. להערכתם של מומחים צרפתיים, העלות המשווערת של מפעל ההתיישבות לאורך הפרת היא כשמונה מיליון פרנק. לאחר דיונים פנימיים ממושכים, הוועד הפועל הציוני פתח בדיונים עם נציגי הרפובליקה הצרפתית על ביצוע סקרים ראשוניים. עוד הוחלט שלא לבצע פעולות הקשורות במפעל התיישבות בסוריה ללא הסכמת הבריטים, ורק לאחר שתושג הסכמתם של הנציגים המורשים של האוכלוסייה הסורית המקומית.

"תכנית תדמור" התגלגלה במשך ארבע שנים בין לשכות השלטון בצרפת ובבריטניה ובין המוסדות הציוניים והיהודיים. דווקא כאשר נראה היה כי צרפת נכונה להגשים את רעיונותיו של דה ז'ובנל (שבינתיים חדל לכהן כנציב עליון בסוריה ובלבנון), הסתמן באופק כישלונה של התכנית – במידה רבה, בגלל הספקנות של ההנהגה הציונית.

בישיבת הוועד הפועל ביום 17 בנובמבר 1930 מסר ויצמן על המשך שיחותיו בפריז בנושא זה:

יש להניח שממשלת צרפת תציע שטחים בצפון סוריה בין הפרת לפלמירה (תדמור). השטח כולו רחב ידיים יותר מא"י ומתגוררים בו כ-2000 ערבים. אדמה זו פוריה ויש בה מקורות מים. אך להצעה זו יש פן שלילי – שמא זה ישפיע על בריטניה להתנער מאחריותה בא"י וידחוף את האנגלים אל תחת השפעתם של הערבים. הצרפתים אינם רוצים שהרעיון כולו יתחרה בנעשה בא"י אלא יעלה בד בבד עמו. ממשלת צרפת תיזום דיונים בנושא זה עם ממשלת בריטניה ולאחר מכן יובא הענין כולו בפני חבר הלאומים כדי לתת לכך גושפנקא בין-לאומית.

סופו של רעיון טוב־אין־מסוכן

בשנת 1930, סוקולוב דיווח לוויצמן על השיחות עם ליאון בלום, המעוניין בהגשמת התכנית: "אני סבור כי לטווח ארוך הרעיון טוב. אם מרכזנו בארץ ישראל יתחזק, נהיה חייבים לחרוג מהגבולות הצרים של דן-באר שבע אל עבר הירדן או אל שטח המנדט הצרפתי. לפי שעה הרעיון בלתי אפשרי וכרוך בסיכון גדול. מה יגידו האנגלים? ייתכן שיאמרו: רצונכם ליישב את שטח המנדט הצרפתי? טוב – אזי לכו לסוריה ועזבו את ארץ ישראל".

בנובמבר 1930 בישיבת ועד הפועל הציוני נסוג ויצמן מהרעיון ליישב יהודים בסוריה. הוא הסביר שהארגון הציוני לא יטפל בפרשה עצמה אלא יניח זאת בידי גוף יהודי אחר, כגון יק"א, המעוניין בהתנחלות יהודית מחוץ לארץ ישראל. גם הברון רוטשילד הסיר את תמיכתו, בטענה שהדבר יסיח את תשומת הלב מארץ ישראל ויביך את הממשלה הבריטית. ויצמן טען כי הרברט סמואל סבר שממשלת בריטניה לא תתנגד, אך נראה כי סמואל טעה. תכנית תדמור דעכה בתחילת שנות ה-30, בשל התנגדות הבריטים וגם בגלל דעיכת ההתלהבות הציונית. שוב אין כמעט התכתבויות ומסמכים בנושא זה. בשנת 1951 טען ויצמן במכתב לחבר הכנסת שמואל דיין כי "יד האנגלים הייתה בהכשלת התכנית".

לבין ההון המזרחי המבוסס על ריבית קצוצה. בסופו של ענין, הרוח העסקית היהודית ידועה ביותר מכדי שיהיה צורך לשבח אותה. מובן מאליו שהצהרתי בפני מר ויצמן כי אם מדובר בהתיישבות ציונית בדרום לבנון או בסוריה, הייתי מתנגד לכך לחלוטין כי זה היה יוצר בסופו של התהליך שאיפה לעצמאות מדינית יהודית ויצור בעתיד מצב מסוכן לאורך הגבול. עם זאת, אם היהודים היו מסכימים להתיישב לאורך הפרת או בין הפרת לציר חמה־חומס־דמשק, הייתי ממליץ בהתלהבות בפני ממשלתי להסכים למפעלי התיישבות אלה. זה אזור המוכר בסוריה כ"מדבר" אך למעשה אין בסוריה "מדבר אמיתי" ומספיק לראות את שרידי המפעלים הרומיים כדי להוכיח כי זו היתה בעבר ארץ משגשגת, שיכולה לחזור ולהתפתח מחדש כאשר ייעשה המאמץ הראוי. המדע המודרני מסוגל לדעתי להגיע בעתיד להישגים דומים. אני מאמין שנראה בעתיד שנהר הפרת יהיה "הנילוס של סוריה" ומפעל זה יהווה גולת כותרת למשטר המנדט בסוריה. אפשר כמובן להתייחס אל כל זה כאל תפישתי הדמיונית אלא שהיא מתאשרת ע"י עבודתם של הבריטים וע"י הקבלנים הצרפתים הגדולים למפעלי מים אותם הבאתי לאחרונה לסוריה. למרבה הצער צריך להביא אל האזור הנדון אנשים וכספים כדי לבנות וליצור. אלא שהמציאות שונה: חסרים אנשים והכסף הצרפתי אינו שווה הרבה יותר מהכסף הסורי. על כן טוב יהיה אם נמצא את הונם ואת משאבי האנוש של הציונים. ללא ספק, המוסלמים יעקו קצת בהתחלה אך זה יחלוף. בארץ זו האנשים אוהבים את האינטרסים שלהם ומתוך כדאיות יתקשרו בהקדם אל אלה המעשירים אותם. מר ויצמן הצהיר כי ניתן יהיה להעביר לסוריה את ההון האמריקאי בסך 120 מיליון דולר שנועד ליישובים היהודיים בקרים. סכום זה עשוי להיות שי יפה למבצע הפרחת מדבר. ייתכן שמר ויצמן יסע לצרפת וינהל מו"מ עם המינסטריון על כוונותיו. אני לא אהיה האיש שיעצור אותו (מכתב מיום 27.4.1926, גנזך ויצמן; תרגום: א' בן יעקב).

בחודש יולי 1926 העלה ויצמן את "התכנית הסורית" לדיון בוועד הפועל הציוני. לדבריו, המזכיר המדיני של משרד החוץ הצרפתי ואחד האישים רבי ההשפעה בפריז, בֶּרְטֶלוֹ, הפעיל לחץ שמפעל ההתיישבות היהודי יתחיל בחורן. במקביל, פנו אנשי נהלל לברון אדמונד דה רוטשילד וביקשו להתיישב על נחלתו (15,000 דונם) שבחורן. לדברי ויצמן, ייחסו השלטונות הבריטיים חשיבות רבה מאוד לפרויקט הסורי־צרפתי אך החליטו לא להתערב מעשית. ז'ובנל מסר כי המהנדסים הצרפתים העריכו שדרושים כחמישה מיליון לירות סטרלינג כדי להקים באזור תדמור מפעל השקיה ממי הפרת. מסמך מסכם להבנות שהושגו עם הגורמים הצרפתיים נשלח אל ברטלו. במסמך הודגש כי הנציב העליון דה ז'ובנל רואה בחיוב הקמה של מפעל התיישבות ציוני בצפון סוריה, סמוך לפרת ובגזרת תדמור.

אולם דווקא ויצמן לא היה שלם עם תכניות ההתיישבות בסוריה. הוא אמר לנציב הצרפתי שמפעל התיישבות באזור הפרת עלול לגרום למשבר בתנועה הציונית, כי יביא לפיצול כוחות המרכזים לפי שעה בארץ ישראל. בפני חבריו אמר ויצמן כי בתנועה הציונית מעדיפים מפעל התיישבות ופיתוח

לעיון נוסף

1. צ' אילן, הכמיהה להתיישבות יהודית בעבר־הירדן 1871-1947, ירושלים 1984.
2. ג' באר, קו בחול: בריטניה, צרפת והמאבק שעיצב את המזרח התיכון (תרגום ב' וייס), תל אביב 2016.
3. ג' ביגר, סוגיות גאוגרפיות ופוליטיות בתהליך קביעת גבול הצפון של ארץ ישראל בתקופת המנדט, בתוך: ארצות הגליל, תל אביב 1982, עמ' 427-442.
4. ד' ברזילינגר, בית לאומי לעם היהודי, 2003, עמ' 157-164.